

Antoni Rovira i Virgili: un referent

RESUM

Traces essencials de la biografia intel·lectual i política d'Antoni Rovira i Virgili, tot destacant la seva evolució política i ideològica. Es comenten les principals obres i llur contextualització en l'horitzó de la idea de treball i construir socialment la voluntat política nacional

RESUMEN

Síntesi essencial de la biografia intel·lectual y política de Antoni Rovira i Virgili, resaltando su evolución política e ideológica. Se destacan sus obras básicas y su contextualización en el horizonte de la idea de trabajo y construir socialmente la voluntad política nacional catalana.

ABSTRACT

Synthesis of the essential intellectual and political biography of Antoni Rovira i Virgili, resaltando its political and ideological evolution. They emphasize its works and its basic contextualización on the horizon of the idea of labour and the will to build socialment Catalan national politics.

.....

Xavier Ferré i Trill (Reus, 1962) és doctor en Història (URV) i en Sociologia (UB). Les seves línies d'investigació són l'estudi del pensament polític contemporani i la història social de la cultura. Actualment és professor de la Universitat Rovira i Virgili i forma part de grups de recerca a les universitats d'Alacant, de Barcelona i Autònoma de Barcelona. Ha publicat: *De la nació cultural a la nació política. La ideologia nacional d'Antoni Rovira i Virgili* (2005), *Nació i excursionisme. Biografia intel·lectual de Joaquim Santasusagna* (2006). *Pensament positivista a Catalunya* (2007)

Antoni Rovira i Virgili: un referent

Xavier Ferré Trill

*xavier.ferre@urv.cat

Paraules clau: nació política, construcció nacional

Antoni Rovira i Virgili (Tarragona, 1882-Perpinyà, 1949). Periodista i polític nascut el 26-XI-1882. Incorporat a la Joventut Federal tarragonina, de la qual fou un dels fundadors, en un ambient en el qual «la nostra joventut avançada se sentia mig anarquista i mig catalanista», formà part de la redacció dels diaris *La Justícia* (1900-1906) i *La Avanzada* (1902-1904), «fulla de caire republicà federal». La Joventut Federal redactà els seus estatuts polítics el vuit de gener de 1904. Aquesta associació tenia com a objectiu «propagar i evangelitzar sens treva els principis continguts en el Programa Federalista de 22 de juny de 1894, dedicant preferent atenció a inculcar les doctrines autonomistes a l'element jove [i] per portar a terme l'anomenada propaganda la Joventut organitzarà dintre i fora d'aqueixa capital «mitins», vetllades, conferències, manifestacions i demés actes similars. Al ensemps que'ls mencionats medis de propagació, la societat celebrarà tota classe d'actes d'apoyo als projectes aixecats, de simpatia al proletariat, de protesta contra'ls abusos del autoritarisme, posant-se sempre de part del dèbil atropellat i en contra del poderós que l'atropella». Pel que feia a l'afiliació a d'altres entitats es podia fer sota la condició de «No pertànyer a cap altre centre polític a no ser que sigui catalanista democràtic».

Influït per les idees modernistes i pel federalisme de Pi i Margall, Rovira col·laborà en la premsa federal de Barcelona a través dels òrgans *La Autonomia* i *El Pacto*. L'actuació roviriana en aquesta etapa formativa es caracteritzà per la redacció d'obres teatrals escrites per al portaveu *La Justícia -Trench d'auca-*, per l'oposició activa a la monarquia alfonsina espanyola i per l'impuls a la catalanització d'institucions -amb la introducció de classes de català- com fou l'*Ateneo Tarraconense* (1904). En l'aspecte de literatura teatral, la composició d'obres com *Nova Vida. Drama en tres actes* (1905), suposà una innovació argumental pel que feia al plantejament de temes socials adoptats dels corrents estètics modernistes del dramaturg noruec Henrik Ibsen.

Rovira i Virgili -en una carta escrita des de Perpinyà (27-VIII-1947)- recordava al republicà de Tarragona, Josep Bru i Ferrer, l'ambient polític d'aquella «Joventut Federal» de Tarragona:

«De totes les impressions i emocions de la meua vida -recordava Rovira-, les de Tarragona són les que han deixat un solc més profund en la meua ànima. I això és degut no sols al fet que en els anys d'infantesa i juvenesa els nostres sentits són més àvids i els records més duradors, sinó també a la qualitat excepcional del nostre paisatge rural i urbà. De Tarragonès i de Camps no n'hi ha gaires pel món. ¡Ai, les vetllades de l'11 de febrer [commemoració de la I República espanyola de 1873] i del 14 de juliol [commemoració de la Revolució francesa de 1789], i del 29 de setembre [sexeni revolucionari de 1868], i encara la Festa del Programa [republicà de Pi i Margall de juny de 1894], festa que jo vaig inventar, i la primera capçalera de *L'Avanzada* amb unes lletres voladores que dibuixà el Tonet Argenter».¹

La tasca periodística de Rovira i Virgili vinculava un tipus de federalisme –políticament a catalanitzar- a la política d'esquerra. La base federal de Rovira partia d'una concepció nacional basada en la «fraternitat entre tots los homes», ja que «pretendre tancar lo patriotisme dins de les fronteres d'una nacionalitat o d'una regió, és propi dels cervells migrats y atàvichs, que no poden concebir altra cosa que aspiracions estretas y esquifidas». Aquesta reivindicació, tanmateix, es fonamentava en les característiques objectives de la nació:

«Si som partidaris de la autonomia de la terra catalana se deu a que la nostra regió té personalitat jurídica, étnica é històrica que l'hi dóna fesomia especial y l'hi confereix dret a regir sa vida interna sense [il·legible] tutelatge. Per idènticas rahons defensem l'autonomia de totas regions espanyolas y la llibertat de tots los pobles de la terra. D'aqueix modo lo nostre patriotisme no's converteix en egoïsme de rasses, ni en esclavisme mesquí. Lo nostre amor a Catalunya no enclou odi a cap altra regió ni á cap altra nissaga, puig es resultància del respecte que'ns inspiran los furs inviolables de l'humanitat [...]. Lo nostre patriotisme es cosmopolita y re, coneix per fonament l'amor al ser y als seus drets».²

L'evolució de l'activitat -entre periodística i militant- dugué Rovira a establir-se a Barcelona, on s'incorporà -després d'haver guanyat un premi de periodisme la tardor de 1905- a la redacció de l'òrgan catalanista republicà *El Poble Català*, on col·laborà entre 1905 i 1914. L'etapa periodística es caracteritzà políticament per la participació de Rovira en l'associació Centre Nacionalista Republicà (1907) i, a partir de 1910, en la Unió Federal Nacionalista Republicana. En aquest context publicà el revelador aplec d'articles polítics *Episodis* (1909) i l'opuscle sobre la proporcionalitat electiva, *La representació proporcional en el sufragi universal* (1910). També traduí *La lletra vermella* de Hawthorne (1910), el *Discurs a la Joventut* del socialista occità Jean Jaurès (1912) i dirigí la *Revista de Catalunya* (1912), on publicà els articles que serviren de base a la seva teoria nacionalitària basada en la consciència i voluntats polítiques: «La renovació doctrinal del nacionalisme».

El 1915 Rovira enllestí la carrera de Dret. Entre aquest any i 1924, el nostre periodista fou cap de premsa de La Mancomunitat de Catalunya. Val a dir que l'obra estratègica nacional d'aquesta institució fou internacionalitzada -dins l'àmbit del moviment nacional occità- amb el seu article, «L'Oeuvre de la Mancomunitat» (*Le Feu. Organe du Regionalisme Méditerranéen*).

Pel que feia a estudis normativitzadors -amb finalitat d'impulsar la consciència lingüística com a dimensió fonamental de la consciència nacional- Rovira i Virgili elaborà una *Novíssima ortografia catalana. Vocabulari ortogràfic* (1913); un llibre d'alfabetització infantil, *Llibre de lectura escolar* (1916) i una *Gramàtica elemental de la llengua catalana* (1916). Ara bé, les obres centrals d'aquest cicle foren: la *Història dels Moviments Nacionalistes* (1912-1914; reed. 2008), editada per la Societat Catalana d'Edicions –aquesta obra, segons el periodista Artur Bladé i Desumvila, fou «el primer crit català a favor del pobles oprimits»– i *La Nacionalització de Catalunya* (1914; reedicions 1979 i 2009), assaig sobre la centralitat de les activitats nacionalitzadores de base sociocultural.

L'estudi rovirà sobre l'evolució dels moviments de construcció nacional europeus fou un referent continuat al llarg de la biografia intel·lectual del pensador tarragoní, i també esdevingué exponent d'un dels objectius estratègics del catalanisme nacional: internacionalitzar el plet català. No ha de sorprendre, doncs, que la *Història dels Moviments Nacionalistes* fos valorada per polítics

i pels nuclis territorials nacionalistes republicans. Així, el parlamentari Luis de Zulueta –que havia rebut el primer volum de la sèrie obsequiat per l'autor– manifestà epistolament a Rovira (Madrid, 4 d'agost de 1913) que es tractava d'un «*libro único en su género que habrá que manejar y consultar a cada paso*».

D'altra banda, l'editorial de *Foment*, portaveu del Foment Republicà Nacionalista de Reus i de la Unió Federal Nacionalista Republicana del Camp de Tarragona, «Les causes de la guerra» del 6 de novembre de 1914 prenia com a exemple aquesta obra per a comprendre les causes de la primera guerra mundial:

«És aquella obra una aplastant acusació contra la tirania dels grans Estats europeus artificiosament delimitats; un capital inacabable dels càrrecs contra l'imperi de la força entronitzat a Europa per a mantenir sotmesos a règim comú i arbitrari pobles i races diferents; una defensa irrefutable del dret que tenen totes les agrupacions humanes amb característiques nacionals, a governar-se lliurement i a gaudir amb tota plenitud de les prerrogatives indispensables al desenrotll de llur personalitat política. Les nacionalitats, espiritualment reivindicades per en Rovira i Virgili, són la mostra sagnanta i palpitant de les passades guerres, el rastre que queda encara de les injustícies pretérites, que el temps no ha pogut pas esborrar».

Cal destacar d'aquest paràgraf el terme explicatiu 'espiritualment reivindicades' com a sinònim de comunitat imaginada, és a dir, nacions que eren -i són- afirmades i projectades a través de la voluntat política.

En el context de la primera guerra mundial, els articles de Rovira i Virgili a la revista aliadòfila *Iberia* (1915-1919) eren reproduïts amb freqüència als òrgans republicans catalanistes de fora de l'àmbit metropolità de Barcelona. A més, l'anàlisi roviriana sobre l'esdeveniment bèl·lic internacional fou especificada minuciosament a *La guerra de les nacions* (1914-1925). Pel que feia a l'articulisme polític de base republicana, el pensament de Rovira es concretà en una antologia de textos de Pi i Margall -*La qüestió de Catalunya* (1913; reedicions. 1936 i 1990)-³ i en el compendi de col·laboracions a *El Poble Català*, publicat amb el títol *Debats sobre'l catalanisme* (1915; reedició 1979).

La crisi al si de la Unió Federal, arran del Pacte de Sant Gervasi signat el març de 1914 –conseqüència de l'aliança entre un sector dels catalanistes republicans i el lerrouxisme– dugué Rovira a sortir-se'n, del partit. Aquesta decisió, que també el dugué a cessar com a redactor d' *El Poble Català*, el portà a participar efímerament a la Junta Permanent de la Unió Catalanista des del febrer de 1915 a fi d'impulsar «un nou període del catalanisme» a través del portaveu *Renaixement* i *La Nació*. També col·laborà periòdicament a *La Veu de Catalunya*, majoritàriament amb cròniques de política internacional (1916-1923), i a *La Revista. Quaderns de publicació setmanal*.

Doctrinalment, aquesta època de transició –que portà Rovira a establir contactes amb la Joventut Nacionalista de la Lliga, abans d'incorporar-se a Acció Catalana (1922)- es caracteritzà per la sistematització del concepte de nació basat en la voluntat política amb *El nacionalisme* (1916; reed. 1978) i *Nacionalisme i federalisme* (1917; reeds 1982 i 1989).

L'estudi del fet nacional català es projectà a Espanya amb l'obra *El nacionalismo catalán* (1917) i la traducció espanyola de la *Història dels moviments nacionalistes* (1920; reeds. 1980). Aquesta traducció va comptar amb el context favorable cap a les reivindicacions de les nacionalitats

posterior a la Primera Guerra Mundial, on «se está procediendo a la reconstrucción de los nuevos Estados». Rovira, doncs, anava esdevenint una pedra de toc pel que feia a la pedagogia política del fet nacional enfora. Aquest fou l'objectiu primordial de l'editorial Minerva, editora de l'obra, emparada sota la política cultural de La Mancomunitat.

D'aquesta època daten els treballs sobre política contemporània: l'anàlisi de la crisi de la Restauració espanyola fou plantejat a l'eloqüent assaig *La crisi del règim. Crònica documentada dels darrers esdeveniments de la política espanyola* (1918). La síntesi divulgativa sobre la ideologia nacional de Prat de la Riba es concretà a *Nacionalisme* (1918) -on Rovira reconegué l'aportació nacional de Prat en el context de l'obra de la Mancomunitat-, i la síntesi del posicionament polític liberal de Rovira davant els orígens de la revolució soviètica fou definida a *Història de Rússia des dels temps primitius fins als temps actuals* (1919). La contribució lexicogràfica de Rovira –en el marc de la normativització endegada per Pompeu Fabra i l'Institut d'Estudis Catalans– es troba al *Diccionari català-castellà & castellà-català* (1919).

El conjunt d'estudis de l'intel·lectual-polític republicà fou valorat per Josep Pla en el retrat que féu de Rovira l'abril de 1920 per al diari *La Publicidad*. A més de remarcar el fil conductor del fet nacional defensat pel pensador polític en qüestió, Pla en feia un minuciós retrat tot destacant les característiques periodístiques abocades a una idea ben determinada:

«és el tipus de l'escriptor tenaç, propagandista d'un ideal concret, estudiós, pacient, investigador dins un sector determinat d'idees. Ningú com ell no pot donar fe de la història política de Catalunya, des de molt abans que fos presentat el famós memorial de greuges. Ningú com ell no ha seguit més passa a passa, dia a dia, l'activitat dels homes de partit. Els seus retrats, les seves semblances de Cambó, de Pere Coromines, d'Amadeu Hurtado, contenen traços definitius. Intentar el coneixement del que és, significa i representa el moviment català prescindint de la lectura dels llibres d'aquest escriptor, equival a una pèrdua en el temps. La seva lectura, en canvi, brinda una visió total. Per aquest motiu, temps a venir, la figura d'aquest home anirà guanyant en consistència, en força de gravetat. Si ara s'esmenta Almirall, Pi i Margall, Torras i Bages, Prat de la Riba, entre els doctrinaris del catalanisme, d'aquí a una quats anys només caldrà dir un nom perquè els comprendrà tots plegats. I aquest nom serà el de Rovira i Virgili. Infon a la seva tasca periodística un esperit d'historiador. Com a tal, distingeix els fets que repercuteixen els que no deixen eco, i descobreix les fórmules i el ritme que els encadena, que a això equival l'història. Per això és més difícil de ser historiador del present que del passat».⁴

La incorporació de Rovira a Acció Catalana, plataforma nacional que assumí les tesis autodeterministes confederatives, el duqué a una projecció social definitiva. Les editorials i articles polítics a *La Publicidad* (1922-1929), la concepció d'estratègia internacional expressada a *Els camins de la llibertat de Catalunya* (1922; reeds. 1987 i 2006), els estudis historiogràfics de síntesi general –els set volums de la *Història Nacional de Catalunya*, publicats en lliuraments per subscripció popular (1922-1934; reed. 1972-1979); els treballs divulgatius: *Pau Claris* (1922),

Capçalera de La Publicidad.

Guifré I (1926), *Els grans catalans del Vuit-cents* (1928); les composicions narratives –*Teatre de la natura* (1928; reedicions. 1947, 1961, 1979, 1983, 2000)– i els textos d'anàlisi sobre el lideratge catalanista reunits en *Els polítics catalans* [1925-1927 (1929); reed. 1977], conjunt de retrats polítics de Prat de la Riba, Ildefons Sunyol, Jaume Carner, Joaquim Lluhí i Francesc Cambó–, el dugueren al primer rengle de la palestra intel·lectual, en la qual, la funció d'extensió social de l'obra catalanitzadora roviriana esdevenia referent. Així ho constatà l'escriptor Domènec Guansé en resposta a la lletra que li adreçà l'historiador Jaume Sobrequés (Barcelona, 31 de desembre de 1971) tot comentant la *Història Nacional* de Rovira:

«la primera en la qual l'autor decidia deixar de banda [...] 'les daurades llegendes' i 'les belles faules' i no donar-hi entrada més que als fets verificables. Si així ens ofería ja una història concebuda ja amb esperit científic cal afegir que al mateix temps qui l'escrivia era un mestre i un artista del llenguatge [...]. Antoni Rovira i Virgili és ni sols un gran historiador, sinó també un dels clàssics moderns de la literatura catalana».

La tasca pedagògica del periodista continuà sota la Dictadura de Primo de Rivera amb l'establiment conjuntural –primer exili– a Tolosa de Llenguadoc. En aquesta ciutat contactà amb occitanistes com Ismael Girard, Camil Soulà i Pèire Roqueta, circumstància que dugué al setmanari *OC* –la primera època del qual (1924-1929)– a incorporar articles de Rovira i Virgili sobre el moviment catalanista. La nova publicació exercia com a pont de relacions entre la realitat nacional catalana i l'occitana.

Un cop retornat d'Occitània, el periodista i polític fundà i dirigí –entre 1924 i 1929– la publicació de pensament, d'assaig i d'estudis, *Revista de Catalunya*, el primer número de la qual, el juliol de 1924, era encetat amb l'article de Ferran Soldevila «L'esperit bel·licós [dels catalans]». Rovira assabentava Joan Estelrich sobre el procés fundacional de la *Revista...* en una lletra datada a Barcelona (4 de juliol de 1924):

«La *Revista de Catalunya* sortirà, si no hi ha destorb, el dia 15 [de juliol]. Marxa com una seda. Fins la censura s'ha mostrat benèvola deixant passar un article d'En [Josep] Pla [«La crisi de l'Autoritat a Catalunya i l'hora de [l'*Action Française*»].⁵

Els anys vint –els més intensos i definitoris de la biografia intel·lectual roviriana– es caracteritzaren per estudis sobre la nostra història, mentre que en l'àmbit de les idees polítiques Rovira actualitzava el programa de Pi i Margall. El fet (inter) nacional peninsular (no hegemonitzat per la identitat Castella-Espanya) fou un cavall de batalla continuat (també a l'exili) per part del nostre autor. Així ho exemplificà la conferència –organitzada per la Joventut Nacionalista Republicana– que pronuncià al local de Foment Republicà Nacionalista de Reus el 16 de novembre de 1922: «El Problema de les Nacions Ibèriques». Rovira hi reflectia aspectes que avui tenen vigència:

«Tots sabem que a l'estranger, no es té avui del mot Espanya un gran concepte, no fa una gran impressió. Per què havem, doncs, de disputar-nos-el? Però els castellans han d'ésser lògics: si l'idioma castellà és l'idioma espanyol, han de reconèixer que la nació espanyola és aquella part del territori peninsular on es parla el castellà o espanyol; i per tant, en aquest sentit, ni Bascònia, ni Galícia, ni Catalunya són Espanya, encara que formen part de l'Estat espanyol. Direm, en resum, que admitem el nom d'Ibèria des del punt de vista geogràfic, considerant que comprèn tota la península. Respecte al nom Espanya no tenim cap inconvenient a deixar-lo als castellans, tot posant al costat d'una nació espanyola una Catalunya definida i única encara que pertany avui a un Estat que no és el propi. De la mateixa manera que hi

havia una Polònia definida i única quan els polonesos estaven repartits entre els Estats de Rússia, de Prússia i d'Àustria i conservaven llur esperit nacional a despit dels trossejament triple. Agafeu la constitució de l'Estat lliure d'Irlanda, i veureu que va també molt més enllà de 'autonomia federalista. Mireu les nacions bàltiques i danubianes, políticament lliures i unides per tractes i aliances, que responen a la comunitat d'interessos econòmics, financers i polítics. Una fórmula semblant, per exemple, podria aplicar-se al problema de les quatre nacions peninsulars. Aquestes quatre nacions, amb pactes i tractats diplomàtics i comercials, resoldrien els problemes comuns».

Les nacions no es poden federar sense abans tenir estatus polític independent. Aquest era el salt qualitatiu respecte del federalisme vuitcentista de Pi, quan aquest intel·lectual proposava de federar catorze entitats definides com a regionals. Aquesta conferència esmentada recull l'ideari confederador de nacions lliures, molt més enllà del federalisme organitzat per un estat autodefinit com a 'nacional'.

La crisi interna d'Acció Catalana portà Rovira a sortir-ne. La fi dels anys vint suposava una conjuntura de recomposició política dins el fraccionament de les forces republicanes catalanistes. El primer d'octubre de 1927 fundà un diari, *La Nau*, del qual fou director fins el 1930 i una organització, Acció Republicana, fundada l'1 de gener de 1930 i liderada per Tomàs i Piera, Macià Mallol i Leandre Cervera. El rotatiu feia de corretja de transmissió del programa del nou partit. Una de les tasques d'Acció Republicana era divulgar la cultura política socialitzant a través de conferències i col·loquis, com s'esdevingué en l'acte organitzat a Valls l'abril de 1930, «La democràcia social i política».

El període final de la Dictadura de Primo de Rivera, que portà a la proclamació de la República Catalana el 14 d'abril de 1931, féu que Rovira ratifiqués els referents de l'esquerra, que sempre trobà com a fonament. Em refereixo a la difusió que féu de l'aportació doctrinal de Pi i Margall -*La psicologia de Pi i Margall* (13 de març de 1928) i *La Glòria de Pi i Margall* (17 d'agost de 1928). També establí una comparació entre les idees de Pi i Margall i les del pensador Proudhon amb la dissertació *Les idees de P. J. Proudhon* (20 d'abril de 1929), amb l'objectiu de mostrar que les teories de Pi no eren deutores del teòric francès. D'altra banda, el periodista tarragoní fundà la Fundació Valentí Almirall (1929), plataforma per a difondre idees republicanes i liberals. Rovira, però, també incidí en la vida política espanyola, tot comentant aspectes polítics esdevinguts al Principat i aprofundint sobre el federalisme nacional, als diaris *El Sol* (1930-1933) i *Crisol* (1931).

En aquest procés de canvi polític foren publicats els assaigs *Defensa de la Democràcia* (1930) i *Catalunya i la República* (1931, reed. 1977). Rovira també fou un dels factors de l'organització d'Acció Catalana Republicana (1931), fet que explicava la represa de la seva col·laboració a *La Publicitat* (1931-1932).

Amb tot, l'organització de les dues formacions republicanes -Acció Republicana (AR) i Acció Catalana Republicana (ACR)- reflectí, en la biografia roviriana, un doble fracàs: fracàs polític i fracàs empresarial, que comportà la fallida econòmica amb *La Nau*.

Atès que AR i que ACR defensaven un programa polític basat en el reformisme socialitzant -objectiu prou comú en les formacions radicals i republicanes europees del moment- i tenint present que el març de 1931 es fundà Esquerra Republicana de Catalunya, com a confluència d'organitzacions, corrents d'opinió i formacions associatives patriòtiques, catalanistes i republicanes, Rovira, després de defensar la necessitat d'enfortir la unitat d'acció política dins la nova organització, s'incorporà al nou partit la tardor de 1932 arran de la crida efectuada per Francesc Macià. El resultat fou que Rovira i Virgili sortí elegit diputat per Tarragona a les eleccions al Parlament de Catalunya del 20 de novembre d'aquell any. Aquesta nova militància, que no abandonà, comportà que a partir de 1933 s'incorporés al diari *La Humanitat* de la qual fou redactor fins el seu traspàs el 1949.

L'objectiu d'aleshores de Rovira propagà la catalanitat nacional i l'autodeterminació confederativa (ibèrica), com demostrà la seva col·laboració a *La Rambla*. Bibliogràficament socialitzà la concepció de nació política i episodis d'història nacional amb fort contingut simbòlic: reedició d'*El Nacionalisme* amb el títol *El Principi de les nacionalitats* (1932; reed. 1978 i 1999), *La Constitució Interior de Catalunya* (1932; reed. 2005), *El Corpus de Sang* (1932), *Els sistemes*

electorals (1932; reed.1977), *La catalanització general* (1933), *Història de Catalunya: tria d'episodis* (1933; reed. 1978, 1981, 1983 i 1988), *L'11 de setembre de 1714* (1934), *Resum d'història del catalanisme* (1936; reeds. 1983 i 2013), *Valentí Almirall* (1936), *Pi i Margall i Proudhon* (1936). El periodisme polític es veié concretat amb l'assaig *Quinze articles* (1938; reed. 1985), premi de periodisme Valentí Almirall 1937 atorgat per la Institució de les Lletres Catalanes.

La diàspora republicana, d'ençà de finals de gener de 1939, el féu desplaçar a Perpinyà, provinent d'El Voló, per a anar a Rieumes, Tolosa de Lengüadoc (fins maig de 1939), a Montpeller (1939-1946) i, finalment, des de 1946 fins a 1949 de nou a Perpinyà. Rovira –tot col·laborant a la *Revista de Catalunya*, *El Poble Català* (1940), *Quaderns de Perpinyà* i a *La Humanitat*– ocupà la presidència del Parlament durant el relleu de la presidència de Lluís Companys per Josep Irla (1940-1949), presidí el Consell Assessor de la Generalitat (1945), institució que tenia com a objectiu elaborar informes i treballs que serviren d'orientació per a un retorn a la pàtria, que es veia com a possible si l'eix nazifeixista fos derrotat.⁶ Formà part del Govern Irla (setembre, 1945-1948), que comptà amb Pompeu Fabra, Josep Carner, Carles Pi i Sunyer, Manuel Serra i Moret i Joan Comorera.

D'altra banda, al si d'Esquerra Republicana (ERC) es debatia quina era l'opció política a establir: continuïtat de l'Estatut de 1932, o bé decantar-se per la via autodeterminista adoptada per la Declaració Política del Consell Nacional de Londres (1944). Rovira, tot representant la via de síntesi d'ambdues vies, proposà el federalisme nacional a l'article publicat a *La Humanitat*, «Federalisme tanmateix» (15-II-1945), reflexió continuada al mateix portaveu amb l'article «Catalunya i el Federalisme espanyol» (8-III-1945) on insistia sobre l'antinòmia entre regió i nació. Ambdós articles s'emmarcaven en la realització del Congrés d'Esquerra Republicana celebrat el juny de 1945 a Tolosa de Lengüadoc, el qual acabà amb la decisió d'incorporació de Carles Pi i Sunyer –en representació del Consell Nacional de Londres– al govern de la Generalitat presidit per Josep Irla.

Més enllà de la política, Rovira redactà la memòria primordial de l'ensulsiada arran de la guerra de 1936-1939, *Els darrers dies de la Catalunya republicana* (1940; reeds. 1979, 1989, 1999, 2014), testimoniatge moral i retrospectiu viscut del que havia succeït. El text ja estava enllestit el primer d'agost de 1939. En aquesta data Artur Bladé recollia en el seu dietari sobre la diàspora els mots de Rovira després d'una visita realitzada a casa seva, Vil·la Chinois, de Montpeller:

«Tinc enllestit un llibre de memòries sobre l'èxode català [...]. Sé que no plaurà a tothom perquè allò que reflecteix no és precisament molt gloriós quant a les persones. Hi ha capítols crus i al·lusions directes que difícilment em seran perdonades, però cal dir la veritat, prescindint dels homes, de cara a Catalunya».⁷

En la seva reflexió sobre els avatars històrics i polítics del país, Rovira assabentava Bladé:

«Catalunya és el centre de la meua vida espiritual. I l'estimo més i treballa més per ella perquè la veig dissortada, amb dissorts repetides que no mereix. Té també defectes i ha comès pecats en la seva història, però les seves culpes, malgrat tot, són més petites que les de molts pobles, mentre que els càstigs que rep són més grans i desproporcionats. En l'aspecte polític, la nostra terra no ha tingut sort...».

A més d'aquest text referencial, el periodista enllestia estudis històrics, la majoria dels quals inèdits -*Història de les antigues institucions de Catalunya* (1941), *Bref résumé de l'Histoire de la Catalogne* [1941 (1948)(?)], *Compendi de la Història Nacional de Catalunya*, *Descripció de Catalunya. Els factors de la col·lectivitat catalana: la terra, la raça, la història, l'economia, l'estructura social, la llengua, l'ànima* (1943/1945?). També escrivia assaigs divulgatius -*Ce qui'il faut savoir de la question catalane* (1943), elaborava compendis sobre l'organització confederal -«Les Etapes polítiques de la Restauració de Catalunya» (1945; reed. 2006), establí paràmetres sobre història cultural -*Els corrents ideològics de la Renaixença Catalana* (1947-1948; primera edició, 1966; reed. 2014)- i redactava síntesis historicopolítiques: *L'Estat Català. Estudi de Dret Públic* (1947). L'àmbit literari es veié reflectit amb la publicació del poemari *La collita tardana* (1947). Rovira i Virgili traspasà a Perpinyà el cinc de desembre de 1949.

Poc abans del seu traspàs, Rovira va escriure a Josep Conangla i Fontanilles, company de militància de la Joventut Federal de Tarragona. Li plantejava una possibilitat de futur fonamentada en la conservació de la llengua. Aquest desig fou reproduït al portaveu cubà *La Nova Catalunya* (desembre, 1949):

«Veuràs Catalunya alliberada? Tal com la voldríem tu i jo. Probablement ni tu ni jo la veurem. Però no sóc pessimista. La nostra pàtria és també la nostra fília, com deia Gabriel Alomar. Els problemes a resoldre són greus. El cop ha estat molt fort aquesta vegada i no hem de desconèixer ni subvalorar els perills. Jo diria que el senyal del nostre esdevenidor ha d'ésser la parla. Si ella es salva -i crec que es salvarà- es salvarà tot, finalment. De política d'actualitat més m'estimo no parlar-te'n. L'espectacle que certs polítics de l'emigració donen és, en molts aspectes, lamentable. Et dic, sincerament, que en allò que espero més és allò que espero més en l'imprevist, gran màgic de la història. Una cosa imprevista va ésser, tal com va anar, l'abril de 1931. Des del punt de mira català, em penso que haurem de refer moltes coses, i que voler tot d'una solucions màximes equival a renunciar a la modesta, necessària i fecunda feina de recomençament».

El catorze d'abril de 1931 -projecte de la trajectòria del republicanisme nacional- va ser ratificat, segons Conangla i Fontanilles, per Rovira i Virgili:

«Vindrà un dia que els catalans duren a la pràctica el pensament profètic que, poc abans de la mort, Francesc Macià ens exposava en una conversa: haurem de fer un altre 14 d'abril, però totalment català».⁸

Quina ha estat l'aportació d'Antoni Rovira a la construcció nacional? Manllevant les paraules d'Isidre Molas: «el nacionalisme és una conseqüència de la voluntat democràtica que tots i cadascun dels membres de la nació decideixin llur propi futur a través de l'autogovern».⁹ Rovira conclou que aquesta construcció només es pot dur a terme a través de l'exercici del dret a la lliure determinació.

Notes

- 1.- A. Rovira i Virgili: *Cartes de l'exili...*, *op. cit.*, p. 466.
- 2.- «Lo Sentiment de Pàtria», *La Justícia*, 5-IX-1901.
- 3.- Aquesta obra fou inclosa en l'antologia de textos de Rovira: *Lectura de Pi i Margall* L. Colomer, Barcelona, 1990.
- 4.- Josep Pla: *Obra Completa. Caps-i-puntes*, Vol. XLIII, Barcelona, 1983, pp. 36-37.
- 5.- Agraeixo al Dr. Manuel Jorba la tramesa d'aquest document. Els claudàtors són de l'autor d'aquesta edició.
- 6.- Aquest Consell elaborà dictàmens sobre Governació, Justícia, Qüestió agrària, Finances, Cultura, Funcionaris, Municipalisme, Treball, Règim electoral. Es tractava de treballs per a endegar l'autogovern davant un eventual retorn a Catalunya, com a conseqüència de la derrota del feixisme a Europa en la II Guerra Mundial. Vegeu el balanç de l'organisme al treball de Rovira i Virgili: «La tasca llesta: els dictàmens del Consell Assessor», *Quaderns d'Estudis Polítics, Econòmics i Socials*, 13, Perpinyà, febrer, 1946. Es pot consultar a A. Rovira i Virgili: *Sobre Història de Catalunya...op. cit.*, p. 216-226.
- 7.- Artur Bladé Desumvila: *L'Exiliada*, Barcelona, 1976, p. 246-247.
- 8.- J[osep] Conangla Fontanilles: *Esboç biogràfic de ROVIRA i VIRGILI. Conferència donada al Centre Català de l'Havana, la nit de l'onze de maig de 1950*, s/p.
- 9.- Isidre Molas: 'Antoni Rovira i Virgili i el concepte de nació' dins el monogràfic «Rovira i Virgili, historiador, escriptor i polític» [«Art i Lletres»], *Avui*, 28-XI-1982, p. 24.